

Detgas e praulas lumnezianas

Autor(en): **Gartmann, Emil**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **21 (1947)**

PDF erstellt am: **23.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881439>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Detgas e praulas lumnezianas

Rimnadas da Emil Gartmann, cand. med. vet. Surin.

1. Il glatscher de Darlun.

Ei fuva in bi di d'atun. Ils catschadurs mavan per la pezza suenter camutschs. In de Vrin era ius si encunter il glatscher de Darlun. Tuttenina ves'el zatgei sco in tetg che parev'ord il glatscher. Dabot va el plinensi per mirar tgei ch'ei seigi. Surstaus ves'el ch'igl ei in tetg d'in clutger. Plein marveglias pren el giu in pèr plattas per mirar lien. Cheu ha el viu treis zenns ed ina scala che menava da clutger giu. Spert envida el in zulprin e va da scala giu. Arrivaus giudem arva el igl esch e va en baselgia. Cheu steva bia glied enschanuglias. Sin igl altar fuva il plevon ed ils ministrants era enschanuglias. Tuts quels ch'il catschadur tuccav'en, mavan en puorla, schegie ch'ei vesevan ora sco vivs. Il catschadur ha lu survegniu tema de quei e puspei ius da clutger si. La notg sissu eis ei vegniu in toc neiv e curclau en il clutger. Tochen oz ha aunc negin viu el pli.

Darlun sto esser stau ina vischnaunca pli baul. Probabel eis ei vegniu giu lavina inagada che la glied era en baselgia, e curclau en l'entira vischnaunca. Quella neiv ei maina luada ora suenter, ed igl ei vegniu in glatscher ordlunder.

2. La regina de Piz Regina

Avon biars onns habitava si Pez Regina ina regina. Quella fuva fetg beinstonta. Ins vesev'ella mo dis de bial'aura. Sia habitaziun fuva ina tauna. Bials dis de stad sesev'ella avon la tauna sin in crap. Vestgida fuv'ella en aur. Avon ella steva ina roda de filar, era ded aur, decorada cun ornamentals d'argien. Igl entir di filav'ella mo aur. Tgei ella figieva cun quellas causas sa negin. Denter la crappa vi havev'ella rasau zacons lenzeuls, persesez era tut dad aur. Gia biars havevan empruau de tagliar giu ed ir silmeins cun ina buccada d'in lenziel ne l'auter, mo quei ei aunc mai reussiu ad in carstgaun. La regina udeva e veseva fetg bein. Aschigleiti sco zatgi vegnev'en sia vischinonza svanev'ella en tauna e cun ella tut igl uorden che ella haveva dentuorn. Ded ir giu en la tauna ha buca carstgaun ughiau zacu. Inagada eis ei reussiu ad in nurser de Lumbrein, ch'era sin Sernastga, de vegnir vitier in lenziel, senza ch'ella ni vesi ni audi. Mo aschigleiti ch'el ha tuccau en il lenziel ei la regina svanida e cun ella era il lenziel.

In'otra gada er'in giuven nurser sin quell'alp. Gia biaga havev'el admirau quella regina. Ei era ina fetg biala matta, ed el ei s'inamuraus en

ella. «Quella ni negina,» ei immediat stada sia resoluziun. Liung temps ha el fatg pertratgs co sefar vitier la biala e dar d'entellir ad ella ses sentiments. — —

Ei fuva puspei in bi di de stad. El pertgirava sia muntanera si Pez Ner. La regina seseva puspei giu Pez Regina avon tauna e filava. El haveva gia biaga empruau d'aquistar la matta, mo quei er'aunc mai reussiu ad el. «Oz fetsch'jeu puspei in'emprova,» di el siper sesez. Sezuppond davos la crappa e mo bufatg s'approximescha il nurser alla regina. Gia eis el sisum Pez Regina. El auda co la roda de filar va. Siu cor batta ferm. «Speranza gartegia ei quella gada!» tratga el. El til'ora ils calzers, per buca far canera. Mo plaun e bufatg seruschn'el d'in crap a l'auter. El ei gia aschi maneivel ch'el auda il flad della biala. «Mo aunc in pèr pass ed jeu hai ella». Bufatg, gie il pli fin lader havess buca saviu far quei meglier, seruschn'el tochen tier l'auter crap. «Ussa aunc in segl, ed ella ei en mes mauns! Siu cor batteva aschi ferm ch'el carteva la regina udess. Mo lezza filava ruasseivel vinavon. Mo la disgrazia ei cheu. Vulend sepreparar per il segl, vegn nies bien nurser cun in cumbel encunter in ur d'in lenziel, ch'era raseaus sper el. El auda mo in sgarscheivel griu e la tiara trembla sut siu tgierp, ch'el crei de curdar ella profunditad dil Pez Regina. Sco il cametg era la regina svanida cun tut las caussas en tauna. Tut sturnius ei allura il nurser ius aunc quella sera a casia e mai pli turnaus sin Seranastga, e si Pez Regina era buc. Mo la regina han ins dapi quei di era mai viu pli. La tauna en la quala la regina habitava ei oz ton sco dada ensemen. Ins vesa mo aunc zacons scalems che menavan giuden ella habitaziun della regina.

3. Quels de Salischina.

Pli baul habitava si Salischina ina famiglia cun dus affons. Quels vegnevan fetg da rar giu Vrin. Gnanc las dumengias vesev'ins quella gliעד. Las dumengias duront messa stevan els dado tegia enschanuglias sin in crap e fagievan oraziun. Aunc oz ves'ins quei crap cun nudau en la schanuglia de quella famiglia. Quei saveva il plevon de Vrin buc e perquei ha el fatg clamar in di igl um tier el. Cura che lez ei staus en stiva dil plevon ha el tratg ora il caput e pendiu si quel vid ils radis dil sulegl. Sin quei ha il plevon pegliau tema e detg agl um ded ir a casa e menar la medema veta sco tochen ussa.

La damaun mavan ils geniturs adina baul alla lavur. La mumma semtgava empau paun e latg per ils dus affons. In di ha il buobet detg al bab, ch'ei vegni mintga di ina tschitta alva cun ina cresta cotschna cun els a solver. L'otra damaun ha il bab laghegiau ora ses affons e viu ch'ina siarp alva cun ina cresta cotschna ei vegnida ord il mir, seruschnada sin la meisa e magliau paun e latg ord la medema scadiala cun ses affons. Aunc quei di ha el stuppau la rusna. Suenten ein omisdus affons vegni malsauns e di

per di mender e mender. Ins ha temiu ch'els mieren omisdus. Il bab ha lu fatg liber la ruosna e schau vegnir la siarp a solver cun ils affons, ed els ein puspei vegni sauns. La siarp ha denton mai fatg enzatgei a quella glied.

4. La stria de Cavel

In di ei in catschadur de Silgin ius en Cavel a catscha. Buca lunsch sur las tegias ha el viu in'uolp. Mo cura ch'el ha vuliu sittar, ei quella semidada en in crap. Plein marveglias eis el ius vitier per mirar tgei quei seigi. Mo pren mira! En quei mument semida il crap en ina cuscha. Il catschadur era empau staunchels ed ei sesius giu sin la cuscha e manizzau tubac sin quella. — — — In temps suenter scheva ina femna veglia de Castrisch, il pli avunda hagi ella giu en Cavel de fugir dad in de Silgin. Ella mavi en fuorma ded uolp entuorn, ed el hagi laghegiu sin ella. Suenter ch'ella eri semidad'en ina cuscha, hagi el schizun manizzau tubac sin siu tgau.

5. Ils catschadurs della Greina

In di ei in de Vrin ius sin la Greina a catscha. La sera eis el ius en tegia per durmir leu. Pér tard auda el pass da maneivel. Immediat ha el tschaffau la bius e teniu ella encunter igl esch. El haveva gia bein enqualga giu scarpetschs culs Taglians e temeiva ch'ei savessi puspei esser in de quels. Tuttenina sesarva igl esch, ed avon el stat in Tessines, medemamein cun la buis encunter el. — Suenter ha el risdau ch'ei seigien stai l'entira notg cun las buis cargadas in siper l'auter. Aschigleiti ch'ei seigi vegniu clar, ein els i ord tegia aschia. In seigi ius viers il Tessin e l'auter encunter Vrin anavos cun las buis agrado aschiditg sco els hagien viu in l'auter. Mo en tegia della Greina seigi el mai staus pli sur notg.

6. Ils schumellins de Vilegn.

A Vilegn, in'ucliva de Vrin, fuvan pli baul duas casas. En ina de quellas steva ina famiglia cun dus buobs schumellins. Quels dus ein lu carschi si e lunsch entuorn havev'ins aunc mai viu dus aschi gronds e fermes umens. Omisdus ein s'engaschai en survetschs jasters, denton buca sut il medem retg. In di ha ei dau uiara denter quels dus retgs, sut ils quals nos dus schumellins stevan. Per buca piarder memia bia glied tras in'uiara ein ils dus retgs secunvegna de mintgin dar il pli ferm um per in duell. Quels dus umens han ditg battiu, mo ne l'in ne l'auter vegneva suren. Els ein vegni staunchels e dumandau in l'auter de pussar in mument. Duront la pausa ein els, cun setschintchar in cun l'auter, vegni sissu, ch'els eran ils dus frars schumellins de Vilegn. Bein spert han els fatg de saver quei als dus retgs e lezs han priu dus auters umens per il duell.

7. Quels de Schareida

A Schareida steva pli baul ina famiglia. Quella veva treis affons. In di ei in jester, che mava per las muntognas, ius leu speras ora. El ha viu ils dus affons pigns persuls sper via fagend termagls. Quels ha el dumandau, nua ils auters seigien. Il buobet ha rispundiu: «Bab ei sin Cavagl a segar, mumma ei ora Vrin a far paun migliau e la sora ei sin stiva e metta nausch sin nausch.» Quei ha igl jester buca capiu, ed ei ius sin stiva e fatg explicar la sora veglia. Lezza ha lu detg: «Bab ei sin Cavagl a segar vul dir, el ei vi sur Pardatsch, in liug ch'ins numna Cavagl, e sega. Mumma ei ora Vrin a far paun migliau vul dir, nus havein stuiu far empristar paun, ed ussa sto la mumma far paun per saver turnar quei puspei. Jeu mettel nausch sin nausch vul dir, jeu cuntschel vestgadira nauscha cun scrottas nauschas.»

8. Il striegn de Stavialas

In mat de Lumbrein mava inagada mintga sera enta S. Andriu a mattauns. Cura ch'el mava da via en udeva el ch'enzatgei mava ordavon ad el. Quei mava tochen la Cava de S. Martin, e leu mava ei sur via si. Il mat de Lumbrein temeiva nuot, e perquei ha el era buca fatg feda giudlunder. Ina sera ha el denton tuttina giu marveglias de mirar tgei quei seigi, ed ei ius suenter. Cura ch'el mava dabot mava quei era pli dabot, aschia ch'el ha buca pudiu suenter. El ei lu ius tochen si Stavialas. Leu ei quei iu encunter in baghetg, ed el ha udiu nuot pli. Bein spert ei il mat era ius en nuegl per encurir tgei ch'ei seigi. Tochen el pursepen entadem ha el anflau nuot. Mo tucond cun in maun en leu, ha el sentiu zatgei freid. Ad el ei iu ina snavur tras pial ed ossa, ed en in hui er'el purtaus avon nuegl ch'el saveva buca co. Spert eis el lu ius a casa, mo la notg eis el mai ius pli enta S. Andriu a mattauns.

9. Striegn en carner

A Lumbrein mavan duas mattauns mintga sera avon carner per dar la bucca. Quei ei vegniu ad ureglia ad in mat. Quel ha vuliu far calar quellas cun quei e far temer ellas inagada scosauda. Ina sera suenter rusari eis el ius en carner e sezuppaus sin las cavazzas. Buca ditg suenter ein era las duas mattauns vegnidas. Ditg ha el tadlau ora ellas. Ei vegneva dau la bucca della glied cun gust. Avon che schar ir a casa las duas paterlieras ha il mat dau ina scarsada sin las cavazzas ch'igl ei segliu ossa sin tuttas varts. Grend e bargend dalla tema ein las mattauns svanidas. Mo en quei mument ei era nies mat sgulaus ord carner e sur il mir santeri giu. Co quei era iu tier saveva el sez buc. El saveva mo quei, ch'el era avon sin las cavazzas ed ussa schishev'el giun via sper las fueinas, senza haver fatg mal.

10. In' outra detga della Regina de Pez Regina

In di ei il caver de Surin ius si Pez Regina cun las cauras. Tochen ussa havev'el aunc mai engartau zatgei extraordinari si leu. Mo co eis el surstaus, vesend lenzeuls d'aur rasai ora pertut. Aunc bia pli perplex eis el staus, cura ch'el ha viu amiez il pez ina biala giuvna vestgid'en aur. Avon ella steva ina roda de filar. La matta filava aur. Il caver ha temiu e vuliu fugir. «Buca tema miu pign, jeu fetsch nuot a da ti!» ha la matta detg. Udend quella vusch carina ha il buob survegniu curascha ed ius pli vitier. «Jeu sun la Regina de quei pez,» ha la giuvna continuau. «Ti eis igl emprem che vesas mei. Mo ti astgas dir a negin tgi che ti has viu si cheu oz. Dus onns stoss ti quescher, lu ei la glied de quels vitgs cheugiu beinstonta avunda, che tuts san viver sco signurs.» Il caver ha empermess quei e puspei ius suenter sias cauras. Liung temps ha el pudiu quescher, mo buca dus onns ontras. Sch'el mava in di si Pez Regina vesev'el adina la matta. Mo dapi il di ch'el ha schau mitschar ora il misteri ei la Regina svanida per adina.

11. Las mattauns de Schareida

Enta Schareida habitavan pli baul ina famiglia cun duas mattauns. Mavan ils giuvens inagada tier quellas survegnevan els da magliar e da beiber ton sco els mo vulevan. Mo l'auter di sentevan tuts puspei ina forza interna che tergeva els enta Schareida. Ins carteva che las mattauns fetschien striegn cun ils giuvens, ni ch'ellas mettien ina puorla striunada en la maglia. Quei ei lu vegniu ad ureglia ina stad alla fumeiglia dell'alp de Lumbrein. Quels han vuliu empruar inaga, sche quei seigi propi ver. Ina sera ein els viagai tuts enta Schareida. Las mattauns han surviu si veschlas. In mument che negin era dentuorn ha la fumeiglia mess tut en sac, enstagl magliar. L'auter di han ei dau tut las veschlas als pors. La sera cura ch'il signun ha vuliu dar tscheina als salvanoris era gnanc in perpeis. La fumeiglia ha buca cartiu bien ed ei currida immediat enta Schareida. Pren mira! Tut ils pors eran cheu avon casa. Mo tgei las mattauns havevan mess en las veschlas sa aunc oz negin!

12 La stria en baselgia.

En ina vischnaunca en Lumnezia vivev'inagada ina matta che dueva, suenter las patarlas della glied, esser ina stria. In giuven haveva pegliau affecziun per quella e mava savens tier ella. Il bab dil giuven leva saver nuot de quella caussa. Mo tut tener anavos gidava nuot. Perquei eis el seviults tier il plevon dil vitg. Lez ha clamau il giuven ed era fatg attents el, che quei seigi ina stria. Mo il mat ha buca cartiu. Il plevon ha lu detg al mat de vegnir inagada a rispunder messa. Tier igl «orate fratres» deigi el pegliar ad el per in pei e mirar anavos. Il giuven ha fatg quei ina damaun. E tgei ha el viu? Pegliond pil pei al plevon e mirond anavos ha el viu la matta oradem baselgia, cul dies viers igl altar ed in curtè sin tgau. Sin quei ha il giuven viu en sez che quei era ina stria. Dapi quei di eis el mai ius pli tier ella.

13. Co ins sa enconuscher ina stria

En in uclaun lumnezian habitava ina femna veglia cun sia feglia. In di pretenda in pur de quei liug, che quella femna seigi ina stria. Ella hagi striunau oz ina de sias vaccas. Ils giuvens denton mo rievàn ora il pur. Mo marveglias, sche quei seigi ina stria ne buc, han els tuttina giu. Ditg han els teniu cussegl, co vegnir sissu quei. Sediscurend in di sur quella caussa vegn in um vegl speras ora. Udend lur difficultads sa el dar ad els in bien cussegl. Las strias possien buca vertir il fem de rena benedida, ha el detg ad els. Aunc quella sera ein tuts ils giuvens i tier la feglia della veglia a mattauns. Enstagl tubac mettevan els rena benedida en lur pippas. Suenter in'urialetta recloma la veglia ch'els femien in schliet tubac. Ils giuvens mo miran in tec in sin l'auter e tilan per lur pippas pir che mai. Suenter in mument vul la veglia bandunar la stiva, mo ils mats havevan serrau igl esch cun clav. In'uriala seglia la veglia per la stiva entuorn, ed arva lu ina finiastra e seglia giun via. Ussa savevan ils mats ch'ei era ina stria.

14. Quella dil follet

In um de Lumnezia ha risdau inagada ad in auter, ch'el survegni minga notg il follet. L'auter ha buca cartiu bien, e detg quei seigi ina stria che vegni dalla rusna-clav en. El deigi stuppar la rusna della clav l'otra gada ch'el survegni quei. La notg sissu ha igl um puspei sentiu ch'il follet vegneva. Immediat ha el stuppau la rusna-clav cun ina scrotta. L'otra damaun cura ch'el ei levas, steva ina biala matta en sia combra. Demai ch'el aveva basegns de fumitgasa ha el teniu quella. Suenter in per onns ha el schizun maridau ella. Mo la rusna della clav ha el adina teniu stuppada. Gia quater onns eran els maridai e mai giu in scarpetsch in cun l'auter. Era aveva la dunna mai empruau de fugir. Per quei sesentev'el ussa segirs, ed ha ina sera priu la scrotta ord la rusna della clav. Mo co eis el surstaus l'otra damaun!! La dunna era svanida e tut dumandar suenter ed encurir fuva adumbatten. Mo il follet ha el era mai sentiu pli. Sto esser che quella stria ha giu tema dad el.

15. Quel dil follet

In auter um sentev'era savens il follet. In di resda el quei ad in, cun il qual el aveva giu bein enqual carplina. Quel dat ad el il cussegl de prender l'otra notg ina sigir cun el enta letg. Immediat cura ch'el senti il follet deigi el tschentar la sigir sil pèz, cun il tigliom engiu. Lu senti el, sch'ei seigi striegn ne buc. Nies bien um ha fatg per cammond l'otra notg. Tutenina sent'el zatgei grev sil pèz e crei ch'ei seigi il follet. Spert tschent'el la sigir sil pèz, mo cun il tigliom ensi. Enaquella fa zatgei in segl sin el e dat in sgarscheivel griu. Igl um fa immediat glisch e vesa sper el en letg ina bara cun la sigir el pèz. Ei fuva igl um, che aveva il di avon dau ad el quei bien cussegl. (Ina varianta de quella sesanfla el Glogn d'uonn!)

16. Il scazi en nuegl

In de Lumbrein vegneva ina sera tard en da Glion a pei. El fuva fetg staunchels e perquei eis el buca vegnius en tras quella notg. El ei ius en in nuegl per durmir. Da mesanotg sesarva tuttenina igl esch nuegl, ed in um entra a cavagl sin in bucc alv. Amiez nuegl vegn el giu dil bucc e cava ina rusna. Sco sin spinas schai nies viandont en treglia. Tuttenina auda el il spert schend: «Cheu schai in scazi. Mo quel anfla sulet quei um che vegn en quei nuegl a cavagl sin in bucc alv.» Sin quei cuarcla el la rusna e va puspei ord nuegl sil bucc! L'otra damaun ei il viandont levas a buna ura ed ha entschiet a cavar, mo anflau ha el nuot. — — — Suenter biars onns encurir ha el finalmein anflau in bucc alv. Ina notg eis el lu ius a cavagl sin quel e cavau. Suenter in pign mument ha el anflau ina biala chista. Quella fuva plein daners e vaglias ed el ei daventaus in rehun.

Il cucu

Il freid unviern ei uss untgius,
Cun neiv e glatsch ord val svanius,
Il matg tier nus ei arrivaus
Ed il cucu puspei turnaus.

Il pur oz ara sin siu èr,
Il crieu schi grev ils bovs ston trèr,
Vul il cucu uss buc schluppar,
Sto el entscheiver a cantar.

Ord igl uaul lai el da cor
Udir siu cant cun tun sonor,
El conta ditg e frestgamein,
Tugi cucu schi legramein.

Cucu ti audas a cantar,
Dabot en sac stos lu mirar,
En quel daners has per schabetg,
Cucu lu port'a ti deletg.

Gion Rest Solèr, Vrin